

Vicent Terol i Reig

BÀNDOLS, BANDOSITATS I BANDOLERISME A LA VALL D'ALBAIDA (SEGLES XV I XVI)*

A les ciutats i països de tot Europa múltiples estudis han constatat que al llarg del període comprés entre els segles XI i XIX les pautes de comportament i les escales de valors d'aquestes societats es caracteritzarien per uns codis de sociabilitat interpersonal o de grup intensament conflictius i violents (Pérez, P., 1990a: 253). Pertot arreu, la violència és un recurs quotidià i generalitzat que obeeix a codis morals i pautes de comportament diferents als de la nostra societat, escassament violenta i socialitzada.

També s'han remarcat (Pérez, P., 1990a: 235-237) les disparitats de les concepcions de les reparacions de la justícia respecte als delictes i a les agressions: en l'actualitat són principis acceptats la justícia pública i el principi de la sanció penal exercida com a competència exclusiva d'organismes judicials impersonals i emanats de la capacitat de representació que adquireix el poder polític, sent aplicada dita sanció penal de manera objectiva. Contràriament, en la societat dels segles XV i XVI el recurs a la violència per exigir o fer justícia s'esdevenia amb quotidianitat i coexistien les nocions (igualmente legals i acceptades socialment, cal remarcar-ho) de justícia pública i de justícia privada o tradicional, espontània però també vengativa, individual però també col·lectiva. Aquesta serà una coexistència, tanmateix, dialèctica, conflictiva, des del segle XV fins a les darreries del segle XVIII, moment en el qual la justícia pública aconseguirà el triomf definitiu sobre les manifestacions de l'odi, de la guerra privada i de la

* Ponència presentada al III Curs d'Història i Cultura de la Vall d'Albaida, UNED-Oninyent, 29 d'abril de 1994.

venjança, és a dir, sobre els valors, codis i comportaments propis de la noblesa feudal (no hem d'oblidar que el feudalisme és una formació econòmico-social en la que juga un paper primordial la violència) encorsetats per rígids codis fonamentats en el principi de l'honor. Serà una victòria, doncs, sobre les remotes ritualitzacions antropològiques i culturals de la noblesa feudal, les quals havien acabat per impregnar al conjunt de la societat i s'havien mantingut inclús quan la noblesa les abandonà i s'havia consumat llur *domesticació* en el bressol de la monarquia.

Aquest triomf progressiu de la justícia pública a què ens acabem de referir seria inexplicable si no consideràrem el procés de configuració de l'Estat a partir de les monarquies de l'Edat Moderna. Aquestes aniran dotant-se, a poc a poc, d'un major contingut d'estatalitat des de l'eixida de la crisi de la baixa edat mitjana. Al llarg d'un procés amb divergències quant a velocitat i resultats als diferents països europeus, les monarquies neutralitzaren paulatinament els diferents poders estamentals o perifèrics per tal de monopolitzar exclusivament les funcions públiques: la fiscalitat, la violència i la jurisdicció. Tanmateix, no ho aconseguiren al llarg de l'època moderna. Al llarg d'aquests segles trobarem encara formes de sobirania fragmentàries que no s'adiuen amb la característica fonamental que ens permet parlar d'Estat *stricto sensu*: la no acceptació per part d'aquell de cap altra sobirania entre ell i la societat. Així s'explica la precaució de denominar «Estat» formacions político-socials anteriors a les revolucions burgeses, tot i que existisquen, anteriorment a aquestes, estructures polítiques amb un fort contingut d'estatalitat. Al llarg del procés que acabem de descriure el monopoli de l'exercici de la violència serà un dels trets que primer s'apropiarà la monarquia, criminalitzant paral·lelament el recurs a la violència relacionat amb una concepció privada de la justícia.

L'estudi dels fenòmens i processos protagonitzats per societats pretèrites sempre es manifesta problemàtic. Aquesta dificultat es fa encara més palesa quan tractem d'apropar-nos a comportaments marcadament divergents als de l'actualitat. Aquest és el cas dels fenòmens i comportaments que analitzarem al llarg del present treball, lligats al concepte de *guerra privada*, a la manifestació social de la violència ritualitzada. Aquests comportaments constituïran una tradició cultural arrelada pregonament en la societat i el marc legal d'aquesta se'n farà ressò. Només cal considerar que els principis penals que definixen els furs valencians contempen també una conceptualització de justícia de tipus privada.

Tot i això, no analitzarem totes les manifestacions violentes de la societat dels segles XV i XVI. Defugirem l'anàlisi del món de la criminalitat, de la delinqüència comuna, les motivacions, els protagonistes, les conseqüències i la fesonomia de la qual són ben diferents.

Les nostres recerques s'han centrat, fonamentalment, en els fons documentals emanats de les institucions reials; tanmateix, s'han consultat els fons dels arxius municipals d'Albaida, Bocairent i Ontinyent, on hem localitzat documentació més nombrosa però de menor qualitat respecte a la dels arxius reials. L'origen de la documentació que hem fet servir, emanada de la Monarquia, l'ens que reprimirà progressivament guerres i justícies privades, bandositats i bandolerisme, ens deu alertar del perill d'amplificar l'esbiaix immanent que suposa aquesta. Aquesta precaució, palesada per Jean-Claude Gegot (1981), ens ha de posar en guarda abans de relacionar l'agreujament, desenvolupament o decadència d'aquests fenòmens amb l'aparició d'un major o menor nombre de dades en aquest tipus de documentació. Més que un baròmetre que mesurara la intensitat d'aquestes manifestacions violentes, el que ens indicaria seria una major acció criminalitzadora sobre pràctiques que se sustraïen abans de l'abast de la justícia pública. A la vista d'aquestes observacions, tal volta fóra recomanable la revisió de la cronologia del bandolerisme valencià traçada fins el moment i esbrinar amb minuciositat si eclusions de bandolerisme com ara la remarcada durant el regnat de Felip II (García Martínez, S., 1980) no responen a una criminalització creixent d'uns comportament que abans havien estat tolerats, més o menys, o davant els quals el raquític aparell burocràtic de la Monarquia es mostrava inoperant. Cal remarcar en aquest sentit que durant el regnat de Ferran el Catòlic albirem una praxis decididament autoritària en un intent d'atenuar aquestes manifestacions de violència, en una societat com la valenciana, en la què estaven pregonament arrelades aquestes.

Ens trobaríem front a una situació constatada pels diferents investigadors que s'han acostat a la problemàtica de la història social de la criminalitat, la qual ha estat definida encertadament per Yves Barel (1982) com la *invisibilitat de la fenomenologia social de la violència*, la qual consistiria en la sustracció a l'acció dels tribunals d'aquelles manifestacions violentes que a causa del procediment penal, eminent acusatiu, permetia la inhibició, si la part perjudicada volia, de la justícia pública, podent recórrer aquesta part a diferents solucions: *composicions* o compensacions econòmiques pels danys provocats, ja davant dels tribunals, ja mitjançant

solucions extrajudicials; o, per altra banda, a la *vendetta* meridional o la *faida* germànica: la venjança.

Una societat violenta, deiem, però també una societat *armada*, en la qual es constata la generalització de la difusió i ús de les armes. Així doncs, es constata arreu d'Europa la possessió d'armes per tots els grups socials (Corvisier, A., 1976: 13-31). Ambdues situacions van inextricablement unides, però la possessió i ús generalitzat de la variadíssima gamma d'armes ofensives i defensives es traduirà en un grau variable de violència potencial, presta a esclatar en determinades conjuntures, responent a determinades variables i constituint-se com el recurs generalitzat per a solucionar conflictes, per mínims i irrelevants que ens semblen.

La violència seria aleshores el lloc on es reflectirien tots els contrastes de la societat: ens ofereix una visió més directa, més immediata de la societat mateixa, però vista des d'un espill deformant (Narbona, R. 1990: 58). Des d'aquesta perspectiva, la violència ritualitzada (les bandositats i els conflictes privats) tindrà un greu impacte social, alterarà greument l'ordre públic del regne dels valencians i colpirà viles i ciutats, llocs inclús: es produiran morts, les famílies restaran escapçades i quan aquest aviolència es ritualitze, mitjançant la formació de bàndols, crearà inseguretat i divisions que arribarien a desestabilitzar el govern municipal de les poblacions afectades, tal i com va succeir en diverses ocasions a Ontinyent al llarg d'aquests dos-cents anys.

1. El bandolerisme, un concepte ampli i complex: la inextricable relació entre els bàndols, les bandositats o la guerra privada amb el bandolerisme

La complexitat dels fenòmens que analitzarem ja fou suficientment emfasitzada pels contemporanis als fets i ha estat remarcada sempre pels investigadors que se n'han ocupat i se n'ocupen. Una prova inequívoca d'aquesta complexitat rau en la terminologia utilitzada per descriure'ls, la qual –com és massa habitual en l'actualitat– éssent còmoda esdevé abusiva i no afavoreix una anàlisi adient dels fenòmens que pretén descriure i per això resulta excessivament ambigua i imprecisa. El mateix terme *bandolerisme* engloba una diversitat molt àmplia de situacions, emmarcades tant per escenaris urbans com rurals i protagonitzades per un ventall social

molt ampli, amb una intensitat variable i amb un conjunt molt diversificat de factors que l'origen, fonamentalment de tipus socio-econòmics però també polítics. És tracta d'un fenomen europeu, però presenta característiques pròpies al País Valencià. Ací la documentació al·ludeix a *bàndols*, *parcialitats* o *bandolers* per tal de caracteritzar i denominar tota la gama de manifestacions englobades genèricament pel terme (Guia, Ll., 1993: I, 119-120) o, en el seu defecte, els protagonistes d'aquestes. Tanmateix, el terme *bandolerisme* ha estat utilitzat, inconscientment, per tal d'identificar realitats similars però no estrictament assimilables, en les quals el tret comú el constituïria el tractar-se d'un tipus d'activitat delictiva organitzada, en la qual els hòmens s'agrupen, generalment, en colles.

A més a més, bandositats i bandolerisme estan inextricablement lligats. Així ho demostra Xavier Torres en el cas de Catalunya (1991: 67; 1988: 5-18). Les seues conclusions són extensibles, per l'estreta similitud, al cas valencià. La confusió i connexió de bandositats-guerra privada amb el bandolerisme-bandidatge era així molt evident però no s'havia remarcat suficientment. Es feia necessari, doncs, un examen molt més minuciós per a poder comprendre l'abast i les implicacions d'aquestes connexions. Fins a tal punt foren evidents que Francesc de Gilabert, cavaller català de començaments del segle XVII, protagonista ell mateix de lluites de bàndols, va afirmar: *De las bandosidades salen los robos y, así, cesando ellas cesarán ellos* (Torres, X., 1991: 31).

Caldrà que desglossem cadascun dels conceptes a què al·ludirem tot seguit per facilitar així la comprensió dels fenòmens que volem analitzar.

En parlar de *bàndols* o *bandositats* el primer que crida l'atenció és l'evolució de la semàntica del terme. Aquesta veu s'aplica hui a cadascuna de les dues parts identificades en un conflicte. En català antic tenia, a més, una accepció més específica: descriu una situació de conflicte entre dos *bàndols* o *parcialitats*, dos grups d'interessos antàgonics estructurats en un o més caps i els seus valedors, units per lligams de parentesc, d'amistat, de veïnatge o simplement professionals (Torres, X. 1991: 65-66). Es recorrerà a aquests lligams i a qualsevol instància per tal de cercar *valedors*, arribant-se fins i tot a l'*enrolament* de malfactors o quadrilles de bandolers *stricto sensu*, és a dir de bandits. Serà una dinàmica de guerra en la què tot valdrà per tal d'anihilar l'enemic.

Els bàndols s'enfrontaran en lluites sagnants anomenades a la documentació *lluites de bàndols* o *bandositats*, en el decurs de les quals es produiran sovint escalades de violència, algunes d'elles literalment desboca-

des. Aquestes hostilitats s'autoalimentaran, com han remarcat els investigadors que se n'han ocupat, per la mateixa dinàmica que les genera: la justícia privada, la venjança, el codi de l'honor, l'honra; és a dir, els principis morals i les pautes de comportament de la noblesa feudal generalitzades i difoses a la resta dels grups socials (Pérez, P., 1990a: 281). Utilitzant una imatge gràfica però gens exagerada, es tractaria de lliutes proto-mafioses dins una formació polític-social caracteritzada per formes de sobirania fragmentàries; per unes formes d'estatalitat febles i amb una capacitat limitada per fer-se presents en el conjunt de la societat, molt sensible per tant a fenòmens d'aquest tipus.

La transcendència i pregona tradició (d'orígens medievals) d'aquest tipus de comportaments ha estat enfatitzada per Xavier Torres (1991: 32-33). Esdevindran una veritable *pedrera* de bandolers, en sentit estricte, donat que com a conseqüència de les imprevisibles implicacions de la *voragine* d'aquests enfrontaments, alguns o molts dels protagonistes dels bàndols esdevendrien *foragitats*, fora de la llei, i passaran a nodrir les colles de bandits.

Pel que fa a l'etiologia de les bandositats, hem d'advertir que tot i que podem reconstruir la seua seqüència, fins i tot minuciosament, desconeixem sovint l'origen primigeni o les causes desencadenants d'aquestes sagnants manifestacions de violència (Torres, X., 1991: 80). No es farà més explícita la caracterització personal i social dels implicats, sumament vagues en general. Tot açò és conseqüència d'una característica pròpia de la documentació penal: l'objecte dels procediments judicials són les accions no les persones. Els mòbils o desencadenants obeiran a una multiplicitat de causes veritablement sorprenents, tant de tipus estructural com conjuntural i locals: qualsevol espurna encén el foc de les bandositats, de les guerres privades, populars o aristocràtiques.

Parlarem així de bandositats nobiliàries, les quals serien, a priori, predominants, donada l'especialització militar de la classe dirigent feudal. Però no només lluitaran uns llinatges contra altres, constatem també l'enfrontament dels feudals contra altres grups socials. Així podríem caracteritzar l'actuació intimidatòria dels barons d'Albaida vers els hòmens de vila d'Albaida al llarg del període comprés entre 1445 i 1471, en el decurs del qual es produí el retorn dels *mer imperi, feu e postat* de la baronia d'Albaida a mans de la Corona, que Pere IV havia venut en 1356 al llinatge dels Vilaragut, barons d'Albaida (Terol i Reig, V., 1993a).

Parlarem també de **bandositats populars**, les quals imitaran comportaments originàriament nobiliaris i no seran pas menys freqüents i generalitzades que aquelles. Les trobarem indistintament a àrees urbanes i rurals. Cal puntualitzar que en el cas d'Ontinyent adoptarien (en funció del tamany de la població) una morfologia *para-urbana*, més acostada a la que s'esdevé a les ciutats que a la de la ruralia. L'etiologia de les bandositats populars caldrà cercar-la en la plasmació de vendettes o revenges de sang que responen a tot tipus de motivacions. D'entre aqueixes ens interessa remarcar les polítiques, centrades sobretot en disputes pel control i exercici del govern municipal. D'aquest tipus de bandositats podem aportar alguns excel·lents exemples al coneixement històric general, centrats en la vila d'Ontinyent.

Podria parlar-se també de **bandositats vilatanes** per caracteritzar els exemples d'enfrontament entre diferents viles. En el nostre àmbit de recerca tindríem alguns exemples –veritables razzies– en el secular contenciós que enfrontà Villena i Ontinyent-Cabdet al llarg de quatre segles (des de 1335 fins a 1623), originat per la fixació dels tèrmens (Soler García, J. M.: 1976; García Martínez, S. 1968; Bernabeu i Sanchis, A. 1994). Aquest conflicte, que implicarà un contenciós fronterer entre les Corones de Castella i Aragó, s'extendrà a d'altres poblacions circumveïnes: Moixent, la Font de la Figuera, Biar o Capdet a principis del segle XVI.¹ De la mateixa manera caldria caracteritzar l'enfrontament de les viles d'Ontinyent i Albaida, generat per la problemàtica de les dates de les fires d'ambdues poblacions, entre 1657 i 1677 (Bernabeu, A. i Ortiz, L. 1992).

Pel que fa a la difusió geogràfica de les bandositats, cal remarcar que la visió tradicional d'unes guerres privades estrictament mediterrànies, meridionals no es pot mantindre. És un fenòmen que abasta tot Europa (Torres, X., 1991: 191-194).

Pel que fa als termes *bandolerisme* / *bandolers*, cal remarcar, primer que res, que la historiografia no ha tractat com caldria el complex fenomen del bandolerisme en l'Antic Règim. Tot i la complexitat del fenòmen, la terminologia feta servir pels historiadors ha deformat, amb la comoditat i l'ambigüetat, la comprensió del fenomen. Aquesta deformació s'ha agreujat encara més a partir, sobretot, de la desqualificació sobre aquestes manifestacions delictives, constatada des del segle XIX.

1. Arxiu del Regne de València (ARV endavant), Reial Cancelleria (RC endavant) 166, 167 i 250, passim.

El terme definiria, inicialment, la presència, localitzada en el temps i en l'espai, ja de lliutes de bàndols o bandositats, ja de bandolerisme *strictu sensu*, és a dir, bandidatge. Es caracteritzaria, així, el fenomen de manera general. Quan la documentació coetània es referia a *bandolers* estava caracteritzant els components dels bàndols. El terme sofrirà, però, una evolució que farà coincidir el seu significat amb l'accepció actual de la paraula. Així doncs, al llarg del segle XVI i, sobretot, al llarg del XVII, anirà aplicant-se de manera més restringida al *saltejadore de camins*, al bandit. Al llarg dels segles XVIII i XIX el terme identificarà exclusivament el saltejadore de camins o roder (Torres, X., 1988: 6-7).

Quant a la tipologia del bandolerisme, les darreres investigacions (Torres, X., 1991) incidixen en l'escassa consistència de la formulada per Fernand Braudel (1949 [1987], II: 110-139) acceptada per la majoria dels investigadors. Braudel distingix, en els segles XVI i XVII, els tipus següents: *El popular, social o fill de la misèria*, relacionat amb l'impacte de crisis i creixements demogràfics i caracteritzat com una forma *subterrània* de disidència política vers les monarquies i localitzat en el marc del món mediterrani; i *el nobiliari*, protagonitzat per membres de l'estament privilegiat. Encara que accepten aquesta divisió, Sebastià García Martínez (1980:12-14) i J. Casey (1983: 212-216) hi afegeixen, fent-se ressò de la realitat del nostre país, un altre tipus: *el bandolerisme morisc*, protagonitzat per elements de la minoria morisca que actuarien independentment o, com succeïa sovint, al servei d'obscurs interessos senyorials. Xavier Torres demostra la poca consistència d'aquesta divisió, tot rebutjant l'existència d'un bandolerisme social. En contrapartida, alhora que remarca els estrets lligams que imbriquen senyors i bandolers, qualifica el fenomen gràficament com *bandolerisme asocial* per fer parapeu en l'interclassisme que el presideix. El bandolerisme seria, doncs, *el punt d'intersecció d'un seguit de tensions i antagonismes, característiques de la societat de l'època i de natura a voltes ben diversa*. (1991: 188).

2. El marc legal de les guerres privades

L'ordinació legal de l'època consentia aquestes pràctiques. Aquesta serà una raó de pes per a sustraure-les de l'acció *legal* i evitar la criminalització d'uns comportaments tan arrelades tradicionalment en la societat valenciana. Tot i això, la Monarquia sempre podia recórrer a la via incons-

titucional, com succeïa sovint, però eren molts els desavantatges polítics que això representava. En el cas valencià les dificultats eren més nombroses que a la resta de països de la Corona d'Aragó, ja que a diferència de Catalunya (Guerra de Separació o Revolta Catalana de 1640-1652) i Aragó (*Alteraciones* de 1591), la noblesa i els poders estamentals o perifèrics del Regne de València no es van enfrontar directament a la Monarquia, no podent aplicar-hi aquesta les mateixes mesures disciplinadores i repressores d'aquestes pràctiques imposades *manu militari* als altres dos països (Torres, X., 1991: 187-188). Tot i això, al País Valencià també es va deixar notar la repressió *in crescendo*, mitjançant la comissió de contrafurs per part dels virreis, procediment que, tanmateix, no conseguí atenuar la vigència d'aquestes pràctiques fins a les darreries del segle XVII, fent-s'hi notar les freqüents implicacions i connivències dels oficials reials (Casey, J., 1983: 212-229).

Paus i treves

Aquestes dues institucions són el resultat de la conjugació de dues tradicions: la d'origen antic que respecta la venjança personal com a mitjà per a perseguir el delictes i la romanista (la qual inspira la concepció dels furs valencians) que deixa el procediment judicial en mans de la justícia (Ferrero, R., 1982: 1-2). Amb aquestes institucions s'aconsegueix evitar un delictes o, una vegada comés aquest, evitar que es consumeixi la venjança mitjançant la comissió d'altre delictes encara major, o bé donar fi a una dinàmica d'enfrontaments entre individus o parcialitats. Es tractaria, doncs, d'instruments de regulació de les pràctiques violentes, sorgides de la mateixa societat que les havia originat. Específicament, la treva consistiria en la fixació d'un termini per a solucionar el conflicte, durant el qual les parts es comprometen a respectar de manera mútua béns i persones. La pau significaria la concòrdia definitiva entre les parts.

Cal advertir, però, que les paus i treves no són sinònim de bandositats o lluites de bàndols ni molt menys són un baròmetre que ens permet mesurar la freqüència o virulència d'aquestes: esdeven el mitjà *clàssic* o generalitzat per a resoldre conflictes menors, molt localitzats i espasmòdics (Torres, X., 1991: 75-76). Així doncs, als llibres on s'enregistra l'activitat de les corts del justícia i de les dels batles d'Albaida, Bocairent i Ontinyent, apareixen multitud de *paus e treves*, arribant fins i tot a conformar un apartat propi. Bona prova de la seua generalització és la resolució de conflictes entre els moriscs del comtat d'Albaida amb aquest mitjà.

3. Bandositats i bandolerisme a la Vall d'Albaida

L'escomesa d'estudis d'àmbit comarcal sobre aquesta temàtica al País Valencià és pràcticament inèdita. Només coneixem un enfocament semblant (García Martínez, S.: 1981). Els nou casos que hem localitzat al llarg de les nostres recerques són susceptibles de ser considerats exemples de bandolerisme *lato sensu*. Com era d'esperar, la majoria, concretament set casos, corresponen a bandositats o guerres privades. A ells hem afegit un greu conflicte al si de l'oligarquia ontinyentina en 1494, generat a causa de l'exercici de la batlia de les viles de Biar i Ontinyent, el qual ens sembla un exemple privilegiat per a aproximar-nos a la causalitat que origina les violències de bàndol, aspecte aquest negligit molt sovint a la documentació.

A més a més, hem exhumat dos exemples de bandolerisme *stricto sensu* corresponents a 1602 i 1607, més enllà de la cronologia del present treball per tant. Ambdós estaran protagonitzats per moriscs del comtat d'Albaida, dels llocs de Bufali i Atzeneta d'Albaida concretament. Es tractaria de saltejadors de camí que operaven en l'àrea del comtat d'Albaida. En 1602 es produïren greus esdeveniments al comtat d'Albaida: s'esdevindrien *certes morts comeses e perpetrades en lo terme de dit condat per nou convertits ab escopetes*; a més a més, Onofre Suayat i altres, amb armes prohibides, haurien cometut assalts al camí Reial de Gandia i foren, tal volta els responsables dels homicidis.² Pel que fa a 1607, Miquel Portugués i Jaume Rodova, moriscs d'Atzeneta d'Albaida haurien protagonitzat un episodi de bandidatge antisenyorial i haurien anat *bandolegant, enemigs de la senyoria*, pels quals delictes haurien estat ajusticiats. L'origen d'aquestes activitats apunten de nou a les guerres privades: haurien fugit després d'haver-se perpetrat l'assassinat d'Onofre Mayuri, morisc, pel qual delicte fou condemnat a la forca el morisc Joan Peralta.³

Alguns dels casos estudiats apunten a una marginació dels seus protagonistes (situant-se, doncs, *fora de la llei*) produint-se així l'estreta conexió, remarcada adés, amb el bandolerisme *stricto sensu*, el bandidatge.⁴

2. ARV, RC 1.356, ff. 101v.-102v. i 1.530 ff. 59 i v., respectivament.

3. Arxiu Municipal d'Albaida (AMA endavant), llig. 1607-C, doc. 1, Procés criminal del procurador fiscal del marquesat d'Albaida contra Pere Puxamini i Francesc Redova, del lloc d'Atzeneta d'Albaida, f. 16v.

4. Ens referim a les bandositats ontinyentines corresponents a 1455 i a 1506.

3.1 *Bandositats originades a l'entorn del regiment municipal a Ontinyent*

La societat ontinyentina dels segles XV i XVI presenta un comportament para-urbà, com era lògic en una de les poblacions amb major pes específic, des de tots els punts de vista, del País. L'oligarquia dirigent ontinyentina vivia moments de greu divisió interna en 1494 a causa del conflicte que havia generat l'exercici de la batlia de la vila.⁵ No revestirà la gravetat d'altres casos: no hi hauran morts ni ferits ni accions armades, però, en contrapartida, ens descriu amb precisió la perillosa polarització que la pugna pel poder origina al si de l'oligarquia ontinyentina en aquest anys i se'ns ofereix com un mitjà privilegiat per tal de conèixer el desenvolupament del regnat de Ferran el Catòlic a la vila d'Ontinyent. Altre aspecte no menys remarcable consisteix en la demostració palesa i evident de la corrupció consubstancial a l'exercici dels oficis en l'Antic Règim, extrem moltes vegades invocat però ben poques demostrat tan fefahentment.

El batle era el càrrec clau del govern municipal. Ell era el veritable rector de la política municipal, sobretot després de la política del Catòlic tendent a reforçar el control dels municipis reials amb un augment de llurs atribucions (Reglà, J., 1967: 527). El càrrec era abellidor per a qualsevol membre de l'élite dirigent de la vila: entre les seues competències destaquen la gestió de les rendes, drets i regalies del Reial Patrimoni i la supervisió i sanció en l'elecció del càrrecs municipals d'Ontinyent. Era lògic que fóra origen de greus conflictes i de traumàtiques divisions internes en el conjunt dels prohoms que conformaven els grups oligàrquics que pugnaven pels càrrecs municipals.

En el decurs d'aquestes *parcialitats*, Jaume Olzina, notari; Joan Blay, notari també; Mateu Cirera i mossèn Blasco, prévere, veïns tots d'Ontinyent, arribaran a declarar-se *enemichs* de Lluís Arbuxech, notari i batle de la vila d'Ontinyent. Al llarg de la recollida de testimoniatges realitzada a instància del batle per a provar la seua innocència, un dels testimonis assegura que Olzina i els seus eren *una ligua*, que ells i els partidaris i valedors d'Arbuxech eren *dos particularitats*.⁶ El mateix testimoni declara que

5. ARV, Batlia, Plets 1431 (1491-1495), ff. 466v.-476v.. Lluís Arbuxech, batle d'Ontinyent, contra els procuradors fiscals de la Corona.

6. *Ibidem*, ff. 473-474, testimoniatge de Joan Rusart, sucrer, veí de València.

el mateix Jaume Olzina hauria contestat a la indicació de que es concor-dassen dient:

'no-s pot fer, que ell (Arbuxech) se té a destrohir o yo e açò per certa promesa que ell me havia feta ans de ésser batle', ço és que treballàs de haver la batlia per al dit Arbuxech que après ell dit Arbuxech la donaria e per la dita batlia empretà certs dinés e quant lo dit Arbuxech ha huda la batlia no se-s curat de la promesa que havia fet'.

Se'ns fan evidents amb nítidesa les causes del conflicte: Cirera hauria recolzat Arbuxech perquè aquest aconseguira el càrrec, amb la finalitat última d'exercir sobre aquest la seua influència i Arbuxech després no l'hauria fet partícep del poder, sinó que, pel contrari, hauria discriminat el grup d'Olzina en l'elecció dels càrrecs municipals, supeditada, com hem dit, a la sanció del batle local. Aquest és el moment, per tant, en què es produeix l'accés al poder i la constitució d'altre grup oligàrquic vilatà, que serà encapçalat per aquest llinatge i que detentarà en les dècades següents una part significativa dels ressorts de poder a aquesta vila.

En el decurs d'aquest conflicte, Jaume Olzina i el bàndol que encapçalava, no s'estaran de recòrrer a qualsevol mitjà per apartar Arbuxech del seu càrrec. Així ens ho indica altre testimoni: *té per cert que (Olzina i els seus) tenen tanta mala voluntat de aquell (Arbuxech) que no sols li volrien llevar la batlia, mas encara la honra de aquell e fer-li quant mal poguessen.*⁷ Amb aquest objectiu, els enemics del batle denunciaran Arbuxech i instaran un procés en la Cort de la Governació de València. Aquest tribunal inicià, doncs, les investigacions contra Arbuxech amb la preceptiva recollida de testimoniatges per a determinar la comissió de les faltes o delictes denunciats, al llarg de la qual els antagonistes del batle no dubtaran en alligonar els més de cinquanta testimonis que declararen tant a Ontinyent com a Xàtiva. De més a més, subornaran els oficials comissionats per la Cort de la Governació: el comissari, misser Pere Miquel; l'escrivà de manament i altre escrivà, notaris tots dos.

Coneixem aquests extrems per que dos dels tres oficials (l'escrivà de manament i l'altre escrivà) testificaren en favor del batle Arbuxech en una segona recollida de testimoniatges ordenada per la Corona a través de la

7. *Ibidem*, ff. 470-471v., testimoniatge de Pere Metaller, notari de València i escrivà de la comissió ordenada pel portant-veus de general governador.

Cort de la Batlia General, amb l'objectiu de comprovar els arguments de la suplicació del batle, en la qual denunciava la *maquinació* dels seus enemics. Aquests dos funcionaris declararen que els Olzina i els seus subornaren el comissari i l'escrivà, però encara *que havien reebuts dinés, emperò, estaven malcontents perquè lo dit Olzina los havia promés que serien ben paguats e no·ls havien paguat axí com se pensaven*.⁸

Provades les acusacions contra el batle amb aquests mitjans, el portant-veus de general governador de València destituí Arbuxech del càrrec. Tanmateix els seus enemics no aconseguiren els seus objectius. Com avançàvem ara mateix, el batle va recórrer aquesta sentència. S'ordenaren noves investigacions en el curs de les quals el batle Arbuxech demostrà la maquinació dels seus enemics. Finalment, Arbuxech fou restituit en el càrrec i inicià accions legals contra els seus enemics per rescabalar-se dels danys soferts.

En 1537-1538 s'esdevenen bandositats a Ontinyent, conseqüència directa dels contradictoris efectes immediats del privilegi d'insaculació. A. Bernabeu i Sanchis (1992: 74) les circumscriu a 1538, però hem localitzat altres dades que les avancen a 1537 i permeten completar l'escenari de les bandositats que es produïren a Ontinyent en aquests anys.⁹ Alfred Bernabeu ens informa de la comissió de dos assassinats en març de 1538 i de la tensa atmòsfera regnant: la lluita de bàndols implica fins i tot el batle Gaspar Arbuxech. En l'any anterior el panorama no és més alentador: dos assassinats (el sastre Joan Richart i Ginés Ferrero) dels quals les vídues acusen els presumptes culpables, per a renunciar tot seguit a aqueixes acusacions al cap de poc temps (compensacions extrajudicials? vendetta?). Entre els denunciats figura inclús el justícia Lluís Arbuxech. Assassinats perpetrats en grup, acusacions vessades sobre objectius variables però certeres: signe inequívoc de bandositats.¹⁰ Tornem a constatar, doncs, la freqüència i ubiqüitat de les lluites de les faccions oligàrquiques pel control del govern municipal, que apareixen com a faccions, *bàndols* o *parcialitats* interclassistes encapçalades per les figures més rellevants: els prohoms. Entre la normal indefinició de les fonts respecte a l'extracció socio-professional dels

8. *Ibid.*

9. Arxiu Municipal d'Ontinyent (AMO, endavant), Fons Notarial, protocols de Pere Josep Olzina, 1537. El protocol corresponent a 1538 no s'ha conservat.

10. *Ibidem*, 11-4-1537; 16-5-1537; 12-6-1537; 13-6-1537.

contendents trobem: peraires, sastres, moliners, llauradors; junt al justícia Lluís Arbuixech o el batle.

La gènesi d'aquesta aferrissada lluita pel poder municipal està íntimament relacionada amb el privilegi d'insaculació concedit a la vila en 1537. S'hi constata una situació remarcada per Torres en la Catalunya dels segles XVI i XVII (1991: 91-92). La insaculació com a sistema d'elecció dels oficis municipals pretenia acabar amb les habituals violències generades pels procediments tradicionals de cooptació en la provisió i elecció dels càrrecs i oficis municipals. Tanmateix, inicialment, la seua aplicació generarà enlloc un immediat agreujament de les lluites de bàndols, dotant-les ara d'un rerafons polític: esclatarà una veritable guerra per cercar una col·locació privilegiada. Aquesta serà una situació transitòria que no invalida l'eficàcia del sistema insaculatori com a solució a llarg termini d'aquest problema

Coneixem el desenllaç d'aquest nou episodi de lluites de bàndols pel govern municipal. A. Bernabeu (1992: 74) ens informa de la petició unànime del Consell al virrei perquè proveïra un mediador imparcial que supervisara els assumptes i l'elecció dels oficials municipals. El virrei envià mossén Onofre Fasch, qui exercí aqueixes funcions durant els anys 1538-1539. Suposem que el desenllaç definitiu d'aquesta contesa consistiria en la solució típica en aquests exemples de guerra privada: la signatura d'una treva temporal o d'una pau perpètua i definitiva. Constatem que la solució repressiva, expeditiva però il·legal, topava amb insuperables entrebancs constitucionals: els migrats mitjans de coherció de la monarquia dels segles XV i XVI queden, una vegada més, en evidència. Els poders públics (en aquest cas la Monarquia) només podien atenuar-les o fer de mer espectador, tanmateix la via de pacificació preferida per la Monarquia era dissuadir els contendents mitjançant mediadors i fer-los signar treves o paus (Torres, X., 1991: 68-71).

Les bandositats de 1568 i 1578 ens permeten constatar els clavills del funcionament municipal de la futura capital de la Vall d'Albaida (Bernabeu i Sanchis, A., 1992: 74-76). Les de 1568 sorgiran a causa de la parcialitat en l'administració de justícia, element essencial per al manteniment de l'ordre públic; mentre que les de 1578 ho seran a causa de la dolenta aplicació del sistema insaculatori. Verifiquem de nou la solució pacificadora tradicional: la concòrdia de les parts a través de la mediació dels oficials reials. En 1578 la figura del mediador sorgirà de la mateixa vila. Les bandositats de 1578 no invaliden les remarques efectuades quan analitzàvem els efectes de la insaculació: l'eficàcia a llarg

termini del sistema, que reduirà sensiblement la conflictivitat entorn a la provisió dels oficis. Tanmateix, en 1578 foren necessaris alguns ajustaments per a garantir el seu bon funcionament.

3.2 *La Vall d'Albaida i les guerres privades dels comtes d'Albaida*

Les guerres privades nobiliàries, com remarcavem al principi, respondrien a pautes de comportament, a codis pròpiament feudals. La noblesa duu aparellat un *modus vivendi* privatiu. La violència constitueix un aspecte més de llur *status* (Narbona, R., 1990: 83-90). El rerafons d'aquestes bandositats nobiliàries es relaciona amb l'honor i les seues implicacions, les quals raons no amagarien, tanmateix, les veritables causes: competències per terres i vassalls; contenciosos jurisdiccionals; càrrecs o prebendes; litigis matrimonials i successoris (Torres, X., 1991: 117).

Les guerres privades nobiliàries que analitzarem adquireixen un abast major que cap altre tipus de manifestació de guerra privada. No cal oblidar que cada senyor tenia en els seus dominis un xicotet exèrcit. No cal oblidar, tampoc, que la jurisdicció baronal comprenia entre d'altres atribucions, la potestat de convocar els vassalls a *host e cavalcada*.

En 1498 se suscitara un conflicte entre Jaume del Milà, primer comte d'Albaida i Francesc Aguiló de Romeu, senyor de la baronia conformada per la vila de la Pobla de Rugat (actualment la Pobla del Duc) i els llocs de Castelló de Rugat, Aiolo de Rugat i Rafalet (ja despoblat en aquests anys) (Viciano, R. M.de, 1580 [1972-1973]: II, 60). El contenciós se centrà sobre l'exercici del mer imperi sobre el lloc de Missena, part integrant de la baronia d'Otos, Missena i Torralba, adquirida recentment pel comte d'Albaida. El conflicte se substancià en un primer moment a la Cort de la Governació de València.¹¹ La solució judicial no va solucionar el conflicte, Francesc Aguiló de Romeu no es va considerar satisfet. El recurs a la justícia privada es manifestarà una vegada més. Ben aviat, el clima de confrontació anà *in crescendo*, fins encetar-se una lluita de bàndols de màgnituds desproporcionades.

El comte d'Albaida, qui era fill natural de Lluís Joan del Milà i Borja, cardenal de Santtiquatro i bisbe de Lleida, nebot del papa Calixte III i

11. ARV, Governació, Litem 2403 i 2404, mà 21^a ff.1-50v., mà 23^a ff. 124-132v., mà 25^a ff. 219-227.

cosí-germà del papa Alexandre VI, era senyor del comtat d'Albaida i de les baronies d'Otos, Bèlgida i Planes. Aquesta concentració de títols era el resultat d'una política d'adquisicions desplegada pel cardenal de Santiquattro en el termini de quinze anys aproximadament, segons una estratègia semblant a la de l'altra branca dels Borja, els ducs de Gandia: com aquells, havien constituït també un veritable *mini-estat* en les Comarques Valencianes de les Muntanyes. Francesc Aguiló de Romeu, per altra banda, era titular de les senyories de Petrer, Albalat, Benimàmet, Mislata, Adzueva i Soneja i la ja referida baronia de Castelló de Rugat (Viciano, R.M. de, 1580 [1972-1973]: II, 60).

Cap dels dos bàndols dubtarà en mobilitzar els seus vassalls i recórrer a tot tipus de valedors. El cronista R. Martí de Viciano (1580 [1972-1973]: II, 60) ens descriu els esdeveniments:

y en este tiempo (...) concurrieron los bandos que tuvo con el conde de Albayda por el poner de los mojones de los términos de la tierra y otros intereses de honor e de la baronia y por ellos vinieron a parar en esto, que Luys de Aguiló, en el campo de Micena, sobre el qual fue la principal quistió y por ende le queda por nombre campo de los Aguilones, hizo ayuntamiento de sus deudos, amigos y criados hasta ciento y cinquenta de cavallo y tres mil infantes, en que gastó muy largo por su honra y por favorecerle el conde de Oliva, el conde de Cocentayna, el conde de Aranda, el conde de Aversa, don Pero Maça, don Joan de Cardona, don Alonso de Cardona y otros muy principales cavalleros.

El comte d'Albaida féu mobilitzar els seus vassalls en resposta a la provocació del bàndol dels Aguiló, qui haurien pres la iniciativa amb una acció de força carregada de simbolisme: *són entrats en Micena, loch del dit comte e, dient paraules injurioses, han allansegat les portes de la casa de senyor, on no havia ningú qui-ls resistís.*¹²

Per tal d'evitar un enfrontament que atanyia directament a mitja Vall d'Albaida i a bona part de la noblesa del país i per tractar de controlar el clima de violència generalitzada que vivia el país a causa de les bandositats, el portant-veus de general governador promulgà una crida per tal que ningú reunira gent d'armes. Tot i la inconstitucionalitat d'aquesta crida, aquestes penes els haurien estat aplicades a ambdós bàndols. El comte d'Albaida es dirigué a Ocanya, on era la cort reial, per entregar-se al rei i

12. ARV, Governació 2816 ff. 50v.

expresar-li així la seua enèrgica protesta respecte a l'aplicació d'aqueixes multes. Argumentarà que, a diferència dels seus contraris, la seua gent no hauria eixit dels tèrmens dels seus estats, és a dir que la convocatòria de la milícia feudal havia estat una mesura estrictament defensiva. El rei ordenà que la Cort de la Governació dilucide si procedeix o no l'aplicació d'aqueixes multes sobre el comte.¹³

Com a conseqüència de les esmentades bandositats i de les seues graves despeses (sobretot per la sanció per l'acció sobre Missena) Francesc Aguiló es veié forçat a vendre la baronia de Castelló de Rugat als ducs de Gandia el mateix any 1499.¹⁴ El comte d'Albaida, pel contrari, sembla que féu valdre els seus arguments i esquiva les multes.

Aquestes disputes intranobiliàries suposaven unes implicacions ingents i estèrils com s'ha vist. L'educació, els ideals de la cavalleria, la ritualització simbòlica, el manteniment del prestigi o la pròpia configuració del *status* de la noblesa des de la Revolució Feudal, obligava els seus membres a comportar-se com s'esperava. S'explica així que mantingueren encara un estat de belicositat que, faltant un enemic exterior vers el qual canalitzar-la, es dirigeix cap a l'interior del país on viuen (Narbona, R., 1990: 83-90).

L'assalt del comte d'Albaida a l'Olleria en 1537 correspon a una repressàlia feudal: Cristòfol I del Milà i Aragó, segon comte d'Albaida, consumà un escarment contra el batle reial del lloc de l'Olleria i alguns dels familiars i companyons d'aquell. En el decurs de la cavalcada es veieren involucrats vora un centenar de vassalls del comte, molts d'ells moriscos, i tota la població de l'Olleria, avalotada a causa de l'assalt en tota regla de la mainada del comte (Terol i Reig, V., 1993b).

La gravetat de les conseqüències d'una acció com aquesta fou minimitzada per l'actitud pacificadora d'alguns dels seus protagonistes. Tanmateix, en el seu transcurs es produí l'agressió a un dels veïns de l'Olleria i, el que és més greu, al lloctinent del justícia de dit lloc. Aquestes foren les conseqüències més greus, encara que estigué a punt de produir-se un enfrontament obert entre l'host del comte i els veïns de l'Olleria de proporcions i conseqüències tràgiques.

13. *Ibidem*, ff. 50-51v.

14. Archivo Histórico Nacional, Osuna, lligall 715, núm. 17; lligall 712, núm. 3.

L'acció del comte obeïa a pautes de comportaments i a codis de valors propis de la cavalleria feudal: *saldava un compte* pendent amb el batle i els seus, una qüestió que els atenyia exclusivament a ells, un conflicte generat a l'estat del comte, ço és, al comtat d'Albaida, per una acció de *comís* (confiscació) del blat d'una terra de la qual el batle era emfiteuta del comte. La resistència armada del batle i dels seus familiars i companys a l'execució del *comís* encetà la lògica de la repressàlia del feudal.

3.3 *Bandositats populars*

En el decurs de la Germania al comtat d'Albaida, hem exhumat unes bandositats amb un rerafons polític que es desenvolupen durant el període 1521-1525. Serà l'enfrontament dels Tormo contra els Soler, dels mascarats o reialistes contra els caps locals de la Germania.

Podem esbrinar els motius d'aquesta interessantíssima lluita de bàndols gràcies a un procés instat davant la Cort de la Batlia.¹⁵ Els propietaris d'una extensíssima heretat del terme d'Albaida anomenada Atzueva (antigament un lloc de cristians, despoblat en aquests moments) exigien als Solers les anualitats del arrendament d'aquesta, corresponents al període 1521-1524.

El llinatge dels Soler era un dels més poderosos de la vila: l'import de l'arrendament d'aqueixa heretat demostra, per si mateixa, la puixança dels Soler, ja que l'import de l'arrendament —més de 55 lliures anuals—¹⁶ supera amb molt les possibilitats de la immensa majoria d'albaidins. Foren significats membres de la Germania albaidina. Durant la revolta exerciren càrrecs municipals i formaren part de la Junta de Tretze local. Aquesta militància agermanada explica que tot i que afirmen ser veïns d'Albaida, ells mateixos declaren que *són bandejats* de la vila, expulsats per ordre del comte, en represàlia per llur *crim de Germania*.

Quan la revolta agermanada arriba a la fi, els Tormo, significats mascarats,¹⁷ veieren l'oportunitat per apropiar-se dels béns de llurs rivals i sal-

15. ARV, Batlia, Plets 1441 (1525), *s/f*.

16. ARV, Batlia, Plets, 1.441, "Procés del reverent mossén Francesch Antist e altres contra los honorables en Francesch e Jaume Soler", lletra de Miquel Sanchis Dalmau, lloctinent de batle general datada el 2 de gener de 1525 a València.

17. Aquest extrem s'evidencia en l'actuació dels Tormo després de la revolta, actuant com a co-bradors de *composicions*: el 3 de juny de 1522 Pere Tormo cobra a Lluís Esteve, de Montaverner, 315 sous en concepte de composició per haver estat aquest agermanat: ARV, Mestre Racional 8848, f. 23.

dar algun compte pendent. Feien efectiva així la recompensa que creien que els correspondria per llur lleialtat a la senyoria. Així doncs, prengueren per la força de les armes els fruits dels anys 1521-1524. L'actuació dels Tormo fou tan flagrant que els oficials de la vila testimoniaren en favor dels Soler. La sentència fou favorable als Soler: només haurien de satisfer el blat de 1521 als propietaris d'Atzueva. La resta de l'import dels arrendaments d'aqueixs anys haurien d'exigir-los-la als Tormo.

En octubre de 1421, a Ontinyent, les parcialitats o bàndols dels Francés i dels Donat signen una *pau e treva* per un període de 50 anys. Concloïen així els enfrontaments sagnants entre els dos llinatges, saldat amb dos morts: una per cadascun dels bàndols. Aquest document possibilita la reconstrucció minuciosa de la composició dels bàndols. Tanmateix desconeixem els motius que originen l'esclatada d'aquesta guerra privada. S'identifiquen els dos bàndols amb els dos llinatges que constitueixen el seu nucli. Tanmateix, se suposa la participació de familiars, amics o veïns: així caldria explicar la diversitat dels noms de llinatge que hi apareixen. S'evidència, també, quins són els caps d'ambdues bandositats: Vicent i Lluís Donat, fills de Joan Donat, primera víctima de la bandositat; i Mateu Francés, major, pare de Berenguer, assassí de Joan Donat i segona víctima de la contesa. Aquests són els que es fan responsables de complir i fer complir les diferents clàusules als altres membres de llurs bàndols.

ESTRUCTURACIÓ DE BÀNDOLS:
ELS FRANCÉS I ELS DONAT (ONTINYENT 1421)

ELS FRANCÉS (tots veïns d'Ontinyent)

Mateu Francés, major [cap]

Mateu Francés, menor [fill de Mateu Francés, major]

Domingo Francés [fill de Mateu Francés, major]

Pere Francés, fill de Mateu Francés, major

Joan Francés, germà de Mateu Francés, major

Berenguer Francés, prévere

Bertomeu Calatayú, prévere

Antoni Calatayú

Miquel de Casanova

ELS DONAT (tots veïns d'Ontinyent)

Vicent Donat, [cap]

Lluís Donat, [cap]

Berenguer Donat, major

Jaume Donat

Guillem Donat

Berenguer Donat, menor

Joan Donat, sastre, fill de Bertomeu Donat

Pere Donat, fill de Pere Donat

Bertomeu Barberà, fill d'En Pere Barberà

Pere Estrader

Joan d'Alarqué

Bertomeu Barberà, barber

Joan Barberà

Pasqual Romeu

Jaume Estrader

Bertomeu d'Esperandéu, *pus jove*

Seqüència: Berenguer Francés assassina Joan Donat; els fills d'aquest, Vicent i Lluís Donat junt als seus valedors salden el *deute de sang* assassinant Berenguer Francés, assassí de son pare. A una mort i altra se segueix la mobilització dels bàndols, recorrent a les relacions verticals i horitzontals vers els familiars, amics, veïns o subalterns que els permeten enfortir cadascun dels bàndols.

Font: AMO, Fons notarial, protocols de Jaume Olzina (1421-1425), (2-10-1421).

La dinàmica interna d'aquesta guerra privada serà, com sempre, *la vendetta*, l'anihilació del contrari. En el curs de la contesa, Berenguer Francés assassina Joan Donat, és doncs una mort produïda en un enfrontament personal, en un duel. Els Donat reaccionen: encapçalats pels fills del difunt, assassinen en grup l'homicida, Berenguer Francés, i consumeixen la venjança de manera ritual. Després de les dues morts s'esdevé l'escalada de violència: el conflicte tendeix a autoalimentar-se en un cercle viciós. El perill per al conjunt de la població, cas que es generalitzara encara més l'afecció a qualsevol dels bàndols, era imminent. És en aqueix moment quan *moltes e diverses honrades bones persones e asenyaladament los honrats justícia e jurats de la vila de Ontinyén*¹⁸ tracten d'apaivagar els contendents.

18. *Ibidem*.

Calia aconseguir una concòrdia, única via de resolució del sagnant conflicte, donada la permissió legal d'aquestes pràctiques. Tanmateix, no hem de pensar que aquesta era sempre la solució definitiva: com a resultat d'una sentència arbitral promulgada després de la mort de Joan Donat per la Cort del Batle d'Ontinyent, els Donat i els Francés havien signat anteriorment una pau e treva parcial que no afectaria al conjunt dels bàndols, la qual, òbviament, no havia estat respectada. Les condicions sumament minucioses (identificació de tots els valedors de cadascun dels bàndols; obligació de fer-la signar als fills mascles de cadascun dels valedors, etc) i les penes a que s'obliguen en cas de *trencament* de la *pau e treva* (el *sagrament e homenatge* a pena de *bares segons Costum de Catalunya e traydors segons Fur de Aragó*,¹⁹ delictes que implicava, teòricament, la pena capital per a l'infractor, a més d'una feixuga multa) ens fa suposar una conclusió definitiva, sobretot perquè aqueixes clausul·les possibilitaven l'actuació de les instàncies públiques.

En 1455 tornem a tindre noves notícies sobre la presència de lluites de bàndols a Ontinyent. Pere Cebrià; Joan Cebrià; Bernat Escrivà; Bernat Cirera; Joan, àlies *lo blanquer*; Francesc Bonanat i Bartomeu Serra, veïns tots ells d'Ontinyent havien estat condemnats a mort per l'homicidi de Joan Garcia, notari d'Ontinyent; tanmateix, la Corona els commutà aquesta pena per la de l'exili. Posteriorment, quan vivien en altre lloc del regne que no s'especifica, contraveniren llur exili i atemptaren amb balles contra la vida del nebot del difunt, també anomenat Joan Garcia, veí d'Ontinyent i contra altres individus, dels quals no s'especifica llur identitat. En conseqüència, el rei ordenà la seua captura, condemnat-los a la pena capital, commutada anteriorment.²⁰ Aquesta lluita de bàndols, de la qual desconeixem la seua etiologia i molts dels detalls, torna a demostrar la connexió de les bandositats amb el bandidatge: els seus protagonistes esdevindrien foragits i nodririen les colles de bandits.

En 1506 s'esdeveniren a Ontinyent bandositats que enfrontaran els llinatges dels Roca i dels Revert contra els Pasqual.²¹ En el decurs d'aquesta lliuta de bàndols (que afectarà indirectament Albaida) el virrei Cabanyelles prohibirà als contendents l'entrada en la vila d'Ontinyent sota grans pe-

19. *Ibidem*.

20. ARV, RC 57, ff. 78v.-79. Lletre datada en 17 de maig de 1455. Castellnou de Nàpols.

21. ARV, RC 249 ff. 2-3.

nes, tractant d'apaivagar així els furors dels dos bàndols i salvaguardar l'ordre públic. Tanmateix:

En Joan Roca, Perot Roca e lo dit Joan Revert, Ausiàs Monçó e altres, entraren en la dita vila, contravenint als dits manaments e encara anaren a la casa de hù qui-s deia Genís Pascual, habitador e qui estava en la dita vila, e havent-lo trobat en sa casa, acordadament e del-liberada, li donaren o feriren e nafraren de moltes e diverses coltellades, de les quals morí e, axí mateix, a una filla sua, la qual pro deffensione paterna se abraçà ab aquell, li donaren o feriren de moltes coltellades en les mans.²²

Després d'aquest assassinat, el virrei nomenarà un comissari per a capturar els homicides (identificats al document com a *bandolers*, en l'accepció àmplia, originària). En fracassar la seua captura, el comissari actuà sense contemplacions: ordenà la confiscació i venda dels béns que els delinqüents posseïren al terme d'Ontinyent.

Tanmateix, les dones dels culpables adduïren les salvaguardes forals de les seues *dot i creix*, subterfugi que era freqüentment utilitzat per a evitar la confiscació completa dels bens, fonamentant-se en el règim de separació de béns que predominava en els matrimonis valencians de l'època foral. Fet i fet, el contenciós se substancià en forma de procés davant la Cort de la Governació de València, la sentència del qual va donar la raó a les mullers dels delinqüents: les confiscacions foren revocades. Tanmateix, seguint ordres secretes del rei, el virrei nomenà Lluís Çaydia, alguatzir reial com a nou comissari perquè, amb plens poders davant els oficials municipals de les viles d'Ontinyent i Albaida, capturés els delinqüents i confiscés els bens i propietats d'aquells. Se li ordena que presente recurs d'apel·lació a la Reial Audiència, donant per segura una conclusió favorable a tot el contenciós.

L'autoritarisme que caracteritza la praxis de govern de Ferran el Catòlic queda de manifest. Altres notícies sobre les sincròniques lliutes de bàndols i actes de bandolerisme que afectaven Xàtiva i Gandia²³ tradueixen una actitud decididament repressiva: la Corona no s'estarà d'utilitzar mesures inconstitucionals per tal de conseguir controlar la situació i reprimir aquestes violències, en altres moments tolerades o reprimides amb menor intensitat.

22. *Ibidem*, f. 2.

23. *Ibid.*, passim.

Bibliografia

- BAREL, Yves (1982): *La marginalité sociale*, P.U.F., París.
- BERNABEU I SANCHIS, Alfred (1992): *Ontinyent, vila reial. De les Germanies a la Nova Planta*, Ajuntament d'Ontinyent, Ontinyent.
- (1994): «Els plets de la vila d'Ontinyent als segles XVI-XVII: el cas de Villena», *Almaig. Estudis i documents*, X: 120-123. Ontinyent.
- BERNABEU, Alfred i Luz ORTÍZ (1989): «Les fires d'Albaida i Ontinyent: breu història d'un conflicte comercial al segle XVII» en *Almaig. Estudis i documents*, V: 69-75. Ontinyent.
- BRAUDEL, Fernand (1949 [1987]): *El mediterráneo y el mundo mediterráneo en la época de Felipe II*, 2 vols., Fondo de Cultura Económica. México.
- CARRERES I ZACARÉS, Salvador (1930): *Notes per a la història dels bandos de València*, 2 vols. València.
- CASEY, James (1983): *El Reino de Valencia en el siglo XVII*, Siglo XXI, Madrid.
- CORVISIER, André (1976): *Armées et sociétés en Europe de 1494 à 1789*, P.U.F., París.
- FERRERO MICÓ, Remei (1982): «Pau y treua en Valencia», *Estudios dedicados a Juan Peset Alexandre*, vol. II: 1-15. Universitat de València, València.
- (1985): «Bandosidades nobiliarias en Valencia durante la época foral», *Saitabi*, XXXV: 95-110. València.
- (1988): «Homicidio e inmunidad de la Iglesia en el Derecho Foral Valenciano», *Almaig. Estudis i documents*, IV: 96-100. Ontinyent.
- GARCÍA MARTÍNEZ, Sebastià (1968): «Intervención del Reino de Valencia en la disputa secular por los Alhorines», *Villena*, 18, Villena.
- (1980): *Bandolers, corsaris i moriscos*. Eliseu Climent, València
- (1981): «Bandositats de la Marina», *Iers premis literaris «25 d'abril» de Benissa*, Benissa.
- GEGOT, Jean-Claude (1981): «Storia della criminalità: il richerche in Francia», *Quaderni Storici*, 46.
- GUIA I MARIN, Lluís (1993): veu «bandolerismo», en DD. AA. *Diccionario Histórico de la Comunidad Valenciana*, I: 119-120, València.
- NARBONA VIZCAÍNO, Rafael (1989): «Gobierno político y luchas sociales: patricios y malhechores siglos XIV y XV», *Saitabi*, XXXIX: 82-97. València.

- (1990): *Malhechores, violencia y justicia ciudadana en la Valencia bajomedieval (1360-1399)*. Ajuntament de València, València
- PÉREZ GARCÍA, Pablo (1990a): *La comparsa de los malhechores. Un ensayo sobre la criminalidad y la justicia urbana en la Valencia preagermanada (1479-1518)*. Diputació de València, València.
- (1990b): «Una reflexión en torno a la historia de la criminalidad», *Revista d'Història Medieval*, 1: 11-37. València.
- REGLA I CAMPISTOL, Joan (1967): «Notas sobre la política municipal de Fernando el Católico en la Corona de Aragón», *Homenaje a Jaime Vicens Vives*, II: 521-533. Barcelona
- SOLER GARCÍA, J. M. (1976): «Aportación al estudio del pleito de los Alhorines», *1er Congrés d'Història del País Valencià*, València, pp. 36-43
- TARAÇONA, Pere Jeroni (1580[s/d]): *Institucions dels Furs y privilegis del Regne de València*. Pedro de Güete, València, [edició facsímil, Llibreries París-Valencia, València].
- TEROL I REIG, Vicent (1993a): «La problemàtica de les alienacions del Reial Patrimoni al País Valencià i els orígens de la Germania al comtat d'Albaida 1445-1532», *XV Congrés d'Història de la Corona d'Aragó*, Jaca (en premsa).
- (1993b): «*Degollau al batle!* L'assalt del comte d'Albaida a l'Olleria en 1537", *Alba*, 8: 63-68. Ontinyent.
- TORRES I SANS, Xavier (1988): «Guerra privada y bandolerismo en la Cataluña del Barroco», *Historia Social*, 1: 5-18. Alzira.
- (1991): *Els bandolers (s. XVI-XVII)*. Eumo, Vic.
- (1993): *Nyerros i cadells: bàndols i bandolerisme a la Catalunya moderna (1590-1640)*. Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona-Quaderns Crema, Barcelona.
- VICIANA, Rafael Martí de (1580 [1972-1973]): *Crónica de la inclita y coronada ciudad de Valencia*. 4 vols. Barcelona. [Estudi preliminar i notes a cura de Sebastià García Martínez, Departament d'Història Moderna, València].